

Ann-Cathrine Åquist
Institutionen för samhällsvetenskap
Örebro universitet
Augusti 2002

Tidsgeografi - en introduktion

Rumsuppfattning

En av de stora och ständigt debatterade frågorna i kulturgeografi gäller hur *rummet* ska förstås. Vad innebär begreppet rum? Olika traditioner inom ämnet har olika svar på den frågan. I regionalgeografi uppfattas rummet som det markområde som bildar en konkret region någonstans på jordytan. Inom rumslig analys kan rummet dels uppfattas på det konkreta sättet, men i tillägg finns synen på rummet som en relativ och abstrakt storhet. Rummet kan då vara x-axeln i ett diagram, det kan vara avstånd mätt i kilometer eller kanske i tid. Inom humanistisk geografi uppfattas rummet som upplevt rum eller som präglad av de känslor som individer knyter till rummet. Det kan också uppfattas som präglad av kulturell kodning. Inom strukturella synsätt förstås rummet som skapat i samspel med olika samhälleliga och institutionella processer.

Tidsgeografin utgår från ett eget sätt att se på rummet. En viktig del i det är att rummet ses i sammanhang med tid – som ett *tidrum* (Hägerstrand 1970a). Det är ett uttryck för att tidsgeografin uppmärksammar processer. Rummet är inte en statisk plats där allt ligger stilla, utan världen är i ständig rörelse. Men det finns mer eller mindre statiska inslag i rummet, exempelvis byggnader, vägar, skogar, etc. I den utsträckning de är platser för vissa aktiviteter kallas de stationer i tidsgeografi. Exempel på stationer är daghem, skolor, kontorslokaler, elljusspår i skogen – det handlar alltså om byggnader, anläggningar eller naturrum som är avsedda för vissa aktiviteter. I tidsgeografin illustreras tidrummet ofta som ett diagram med rummet på den ena axeln och tiden på den andra.

Tidsgeografin har också ett speciellt sätt att uppfatta *tid*. Man talar ibland om olika symboliska tidsuppfattningar och delar in dem i cyklisk och linjär tidsuppfattning. Den cykliska tidsuppfattningen brukar knytas till det gamla bondesamhället. Exempel är att dag följs av natt, så kommer dag igen, årstidernas ständiga och upprepande växlingar. Den cykliska tidsuppfattningen innebär att allt återkommer. Den linjära tidsuppfattningen innebär däremot att varje dag uppfattas som ny, vi rör oss hela tiden "framåt" i tiden, det som varit återkommer inte. Det moderna samhället förknippas med en sådan tidsuppfattning och då är den också knuten till en uppfattning om utveckling. I tidsgeografin är dessa symboliska tidsuppfattningar inte det som intresserar i första hand. I stället inriktas intresset på *inneboende tid*

(Hägerstrand 1982a, 1985a). Olika projekt och processer kräver vanligtvis en viss tid för att genomföras eller fullbordas – projektet eller processen har en inneboende tid. Exempelvis tar det en viss tid för ett frö att gro och växa till en färdig blomma. Men det gäller inte bara biologiska processer, det tar en viss tid att spela ett visst musikstycke, med givet transportmedel tar det en viss tid att färdas en viss sträcka. (Det sista påståendet är en "sanning med modifikation" i tidsgeografins perspektiv, eftersom tidsgeografen uppmärksammar just att projekt och processer oftast pågår i ett konkret tidrum där de måste konkurrera med andra. Så hur lång tid det tar att färdas en viss sträcka beror inte bara på vilket transportmedel man har till förfogande utan också på hur den omgivande trafiken och vägslaget påverkar hastigheten.)

Centrala begrepp

Utöver tidrummet finns det ytterligare några begrepp som är centrala i det tidsgeografiska synsättet: *individbana*, *projekt*, *dominanta projekt*, *havererade projekt*, *restriktioner i tidrummet*.

En *individbana* beskriver en individs positioner och rörelser i tidrummet (Hägerstrand 1970a). I ett tidsgeografiskt diagram kan man exempelvis följa hur individer befinner sig i vissa stationer och rör sig mellan stationer under ett dygn.

Ytterligare ett centralt begrepp i tidsgeografien är *projekt* (Hägerstrand 1973, 1974). Det begreppet fångar individers och organisationers verksamhet. Ett projekt är en målinriktad verksamhet som består av ett antal moment. Vanligen måste momenten utföras i en viss ordning. Ett moment kan kräva samverkan mellan flera individer och/eller att individer har tillgång till redskap och material. Individerna, med eller utan redskap och material, formar då verksamhetsknippen (Hägerstrand 1970a). Exempel på projekt kan vara att tillverka bilar eller att laga och äta middag. Utbildningsväsendet kan vara ett exempel på ett kollektivt projekt (Hägerstrand & Lenntorp 1974). För att ett projekt ska kunna genomföras krävs utrymme i tidrummet, dessutom krävs ofta samordning av flera individers aktiviteter. När projekten avbildas i tidsgeografiska diagram framträder deras krav på tid, rum och samordning av individer, redskap och material.

I en given situation kan tidrummet vara en begränsad resurs. Då måste projekten konkurrera om utrymme. Här uppstår lätt rättviseproblem (Hägerstrand 1970a, 1970b, 1989). Konkurrensen resulterar i att några individer måste vänta med sina projekt, eller helt avstå från dem. I vår vardagliga verksamhet bildar projekten hierarkier. Vissa projekt är *dominanta* och därmed viktigare än andra. De får förtur i konkurrensen. Många projekt genomförs aldrig eftersom det inte finns utrymme för dem. Dessa *havererade* projekt är minst lika intressanta att studera som de genomförda, eftersom de säger något om vilka projekt som är möjliga att genomföra för individer i vissa omgivningar (Hägerstrand 1985b).

Det intressanta i ett tidsgeografiskt perspektiv behöver inte vara att beskriva individbanor eller projekt i sig, utan minst lika intressant är att studera möjligheter, samt gränser för vad som är möjligt i ett visst tidrum. Därmed blir analysen av *restriktioner* i tidrummet central (Hägerstrand 1970a). De delas in i tre grupper: kapacitetsrestriktioner, kopplingsrestriktioner och styrningsrestriktioner. *Kapacitetsrestriktioner* består av de begränsningar av individens verksamhet som hänförs dels till biologisk konstitution, dels till kapaciteten hos de redskap som individen förfogar över. Det rör sådant som att vi normalt måste sova ett antal timmar varje dygn och att vi behöver måltider med jämna mellanrum. Vår kapacitet påverkas också av våra redskap, t.ex. de transportmedel som finns tillgängliga. *Kopplingsrestriktioner* uppkommer ur krav på samordning, dels mellan individer, dels mellan individer, redskap och material. De flesta vardagliga projekt kräver sådan samordning. (Exempel kan vara ett sammanträde, behandling hos tandläkare, fobollsmatch.) Samordningen kräver att individer och redskap finns på plats under en viss tid. Då är dels platsen, dels individerna och redskapen upptagna och följaktligen förhindrade att ingå i annan verksamhet. *Styrningsrestriktioner* rör tidsgeografiska aspekter på maktutövning. I första hand gäller det kontrollen över rummet och möjligheter för tillträde till olika delar av rummet. Det konkreta rummet ingår i en hierarki av domäner som kontrolleras av olika individer eller organisationer. Det gäller från en stats kontroll av sitt territorium till en husägares kontroll av sin fastighet. Reglerna för tillträde kan vara mer eller mindre stränga. Styrningsrestriktioner avser också kontroll av individens tidsanvändning. Exempelvis har arbetstider och serviceinrättnings öppettider en styrande funktion på individens dagsprogram.

I det tidsgeografiska resonemanget om restriktioner riktas intresset mot de restriktioner som uppstår i tidrummet. En viktig fråga är vilken förklaringskraft restriktionerna i tidrummet har. Vid sidan av restriktioner i tidrummet finns även andra faktorer som begränsar exempelvis individens möjligheter att genomföra projekt. Tidsanvändningen styrs inte enbart av restriktioner i tidrummet. Den konkreta samexistensen av olika typer av fenomen kan påverkas av andra förhållanden än de som kan registreras i ett renodlat tidsgeografiskt perspektiv. En diskussion av gränserna för tidrumsrestriktionernas förklaringskraft saknas i tidsgeografien. Dessutom saknas resonemang eller analyser av projektens ursprung och karaktär. Dessa brister skulle kunna åtgärdas om det tidsgeografiska synsättet sattes i relation till samhällsteori. (För vidare diskussion se Åquist 1992.)

Tidsgeografins ambition

Tidsgeografins ambition kan tolkas så att den ursprungligen är utformad som ett redskap för att besvara följande frågor (Åquist 1992):

- Hur begränsas individens möjligheter att genomföra projekt i ett givet tidrum, vad gör vissa handlingsalternativ möjliga och andra omöjliga?

- Om projekt ändras eller om organisatoriska eller tekniska förändringar uppstår, vad händer då med projekten och dess genomförbarhet?
- Vilka är de omständigheter som styr tidsanvändningen, eller närmare bestämt tidsanvändningen?
- Vilka effekter uppstår på grund av att fenomen, av lika och olika slag, existerar sida vid sida i tidrummet, vilka är konsekvenserna av samexistensen i tidrummet?

En delvis annan aspekt av tidsgeografin är att den uppmärksammar frågor som rör vardagslivets organisation, särskilt dess rutinisering. I en presentation av tidsgeografin formuleras synen på vardagslivet på följande sätt:

“... when the day begins, its programme is already printed and the stage is set for another performance; much like yesterday's.” (Parkes and Thrift 1980, p 218)

Dagsprogram

En vanlig metod i tidsgeografiska studier är att arbeta med dagsprogram. Utgångspunkten är då oftast tidsdagböcker, som man ber människor som deltar i studien att föra. Följande exempel på ett dagsprogram har jag hämtat från Tora Fribergs studie *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum* (1990).

Mias tidsdagbok:

- 5.30 stiger upp, sätter på kaffe
- 5.30-6.00 duschar, tvättar håret
- 6.00-6.30 läser tidningen, äter frukost
- 6.30-7.00 lagar frukost till barnen, väcker barnen
- 7.00-7.30 barnen äter frukost
- 7.30-7.45 hjälper barnen med kläder och tvättning
- 7.45-7.50 Sandra går till skolan
- 7.50-8.10 diskar, klär på Erika
- 8.10-8.15 cyklar till Erikas dagis
- 8.15-8.26 är på dagis
- 8.26-8.32 cyklar till jobbet (kom för sent -stressigt!)
- 8.32-15.00 jobbar
- 15.05-15.10 cyklar till dagis och hämtar Erika, pratar med personalen
- 15.20-15.25 cyklar till fritidshemmet
- 15.45-15.50 cyklar hem
- 15.50-16.15 leker med Erika, tittar på posten, bäddar
- 16.15-16.35 pratar med Sandra, leker med Erika
- 16.40-17.15 dammsuger

17.15-17.50 lagar mat, tvättar en maskin
17.50-18.20 äter, diskar
18.20-18.50 hjälper Sandra med läxan
18.50-19.30 lägger fram kläder till nästa dag, nattar Sandra
19.30-20.30 hänger tvätt, rymmer upp, stryker tvätt
20.30-20.45 fikar, Per och jag pratar
20.45-23.00 tittar på TV, löser korsord
23.00 - gick och la mig.

Ett sådant dagsprogram kan analyseras ur flera olika perspektiv. Tora Friberg var i första hand intresserad av hur småbarnmödrar hanterar tidskonflikter i vardagslivet. Människors *faktiska* dagsprogram, alltså vardagslivets konkreta organisering, utformas som en kompromiss mellan dels våra önskemål och prioriteringar, dels de krav som uppstår i förvärvsarbetet och i ansvar för hem och familj, dels i de betingelser som den konkreta omgivningen utgör. Ett faktiskt dagsprogram är ett resultat mellan olika krav, hinder och möjligheter. Hägerstrand hävdar att det finns en poäng i att inte enbart studera faktiskt dagsprogram, just för att de är en kompromiss (Hägerstrand 1982a). Om man exempelvis vill studera konkreta omgivningar (t.ex. stadsdelar) som betingelser för vardagslivets organisering är en mer framkomlig väg att använda *konstruerade* dagsprogram. Men hjälp av konstruerade dagsprogram kan man studera vilka hinder och möjligheter som en konkret omgivning utgör för en eller flera typer av vardagsliv (Åquist 2001).

Exempel på tidsgeografiska studier

Tidsgeografin har använts som forskningsredskap i många studier och visat sig var användbar för olika typer av frågeställningar. Här följer några exempel på studier som är inspirerade av tidsgeografin.

Ett område där flera studier har gjorts rör individers *räckvidd* i tidrummet och *tillgänglighet* till olika typer av utbud. Detta kan sägas vara ett tidsgeografiskt perspektiv på levnadsvillkor. Lars-Eric Holmgren och Lise-Lotte Reiter (1976) har studerat skiftarbetares möjligheter att nå olika serviceutbud. Solveig Mårtensson (1979) har undersökt möjligheterna att genomföra vissa dagsprogram i några faktiska omgivningar - tre svenska kommuner - givet serviceutbudets lokalisering och öppettider, samt faktiska restider. Mårtensson utgick från några *konstruerade*, men troligen vanliga, dagsprogram. Tanken var inte att undersöka hur individers dagsprogram vanligen ser ut, utan i stället att undersöka om dessa tänkta dagsprogram låter sig genomföras i några faktiska omgivningar. Bo Lenntorp (1976) har utvecklat en tidsgeografisk simuleringsmodell med syfte att studera individers fysiska räckvidd i tidrummet. I modellen simuleras möjliga individbanor i en viss omgivning med hänsyn tagen till faktisk infrastruktur för transporter.

Ett andra område där ett tidsgeografiskt perspektiv kan användas rör *effekter av organisatoriska förändringar*. Tommy Carlstein (1975) har gjort en tidsgeografisk analys av införandet av skolgång i en mexikansk by på 1940-talet. Den nya skolan medförde tidskonflikter i många familjer eftersom barnens tid vanligen redan var in-tecknad för olika arbetsuppgifter. Exempelvis behövdes flickornas tid för att passa småsyskon och för att hjälpa till med olika sysslor i hushållet. Pojkarna behövdes som medhjälpare i jordbruket och ibland för att vakta boskap. Dessa tidskonflikter kan förklara varför så få barn deltog regelbundet i skolundervisningen.

Ett närliggande studieområde är *förändringar i produktionens organisering*. Kajsa Ellegård (1983) har tagit tidsgeografin i bruk för att studera förändringar i arbetsuppgifter och produktionssystem inom industrin. På ett mer övergripande plan har Carlstein (1980) använt tidsgeografin i en studie av hur möjligheter och begränsningar i tidrummet är sammanvävda med ekologi, ekonomi och teknologi i olika typer av samhällsorganisationer, som jägar- och samlarsamhällen och olika typer av jordbrukssamhällen. Allan Pred (1986) har använt tidsgeografin, tillsammans med struktureringsteoretiska resonemang, i en historisk studie av förändringar i vardagslivet till följd av skiftesreformerna i Skåne.

Tidsgeografin har också använts för att studera *effekter av vissa samhällsförändringar* som innebär att förutsättningar ändras. Per-Olof Hallin (1988) har, med utgångspunkt i tidsgeografi och innovationsteori, studerat hushållens anpassning till den nya energisituation som har uppstått efter oljeprishöjningarna under 1970-talet.

Ytterligare ett område där ett tidsgeografiskt perspektiv kan vara fruktbart är inom *kvinnoforskning*. Tidsgeografins inriktning på tidrummet som en begränsad resurs och de tidskonflikter som orsakas av krav på samordning stämmer väl överens med svårigheter som uppstår i många kvinnors vardag. Tora Friberg (1990) har tagit upp detta i sin avhandling om hur kvinnors vardagsliv organiseras. Här analyseras hur kvinnor kombinerar förvärvsarbete, hushållsarbete, familj och fritid. Det framgår tydligt att tidrummet är begränsat och att olika projekt konkurrerar om utrymme. Tidsgeografin används för att beskriva och analysera dessa tidskonflikter, men den räcker inte till för att förklara hur kvinnor väljer mellan konkurrerande projekt. För att förklara detta använder Friberg sig av livsformsanalys.

Litteratur

- Carlstein, Tommy (1975): *A Village School as a Time Demanding Innovation*. Stencil, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet
- Carlstein, Tommy (1980): *Time, Resources, Society and Ecology*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution, avhandlingar LXXXVIII, Lund
- Ellegård, Kajsa (1983): *Människa - produktion. Tidsbilder av ett produktionssystem*. Meddelanden från Göteborgs universitets geografiska institutioner, serie B nr 72, Göteborg
- Friberg, Tora (1990): *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, avhandlingar 109, Lund: Lund University Press
- Hallin, Per-Olof (1988): *Tid för omställning - om hushålls anpassningsstrategier vid en förändrad energisituation*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, avhandlingar 105, Lund: Lund University Press
- Holmgren, Lars-Eric & Reiter, Lise-Lotte (1976): *Skiftarbete och servicemöjligheter. Del 1 Rapport och Notiser nr 25*, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet
- Hägerstrand, Torsten (1970a): "Tidsanvändning och omgivningsstruktur." Bilaga 4 i *SOU 1970:14 Urbaniseringen i Sverige, en geografisk samhällsanalys*. Bilagedel 1: Balanserad regional utveckling, Stockholm
- Hägerstrand, Torsten (1970b). "What About People in Regional Science?" *Papers of the Regional Science Association* vol XXIV
- Hägerstrand, Torsten (1972): *Om en konsistent individorienterad samhällsbeskrivning för framtidsstudiebruk*. Justitiedepartementet Ds Ju 1972:25, Stockholm
- Hägerstrand, Torsten (1973): "The Domain of Human Geography." I: Chorley, J. Richard (red): *Directions in Geography*. London: Methuen
- Hägerstrand, Torsten (1974): *On Socio-Technical Ecology and the Study of Innovations. Rapport och Notiser nr 10*, Lunds universitets Kulturgeografiska institution, Lund
- Hägerstrand, Torsten (1982a): "Diorama, Path and Project." *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* vol 73 nr 6
- Hägerstrand, Torsten (1982b): "Likhet och närhet: om geografins ansvar för balansen mellan kunskapsperspektiv." I: Strand, Sverre (red): *Geografi som samfunnsvitenskap*. Ad Novas nr 19, Bergen
- Hägerstrand, Torsten (1985a): *Time and Culture*. Paper till konferensen "Time preferences", december 1985, Wissenschaftzentrum, Berlin

Hägerstrand, Torsten (1985b): Time-geography: Focus on the corporeality of man, society and environment. *The Science and Praxis of Complexity*. The United Nations University

Hägerstrand, Torsten (1989): "Reflections on 'What About People in Regional Science?'" *Papers of the Regional Science Association* vol 66, 1989

Hägerstrand, Torsten (1990): "En kulturgeograf ser på ämne och universitetsmiljö." I: Fridjonsdottir, Katrin (red): *Svenska samhällsvetenskaper*. Stockholm: Carlssons

Hägerstrand, Torsten & Lenntorp, Bo (1974): "Samhällsorganisation i ett tidsgeografiskt perspektiv." I: *SOU 1974:2 Ortsbundna levnadsvillkor*. Stockholm

Lenntorp; Bo (1976): *Paths in Space-Time Environments. A Time-Geographic Study of Movement Possibilities of Individuals*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution, avhandlingar LXXVII, Lund

Mårtensson, Solveig (1979): *On the Formation of Biographies in Space-Time Environments*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution, avhandlingar LXXXIV, Lund

Parkes Don N. & Thrift, Nigel J. (1980): *Times, Spaces and Places*. London: Wiley

Pred, Allan (1981): "Social Reproduction and the Time-Geography of Everyday Life." *Geografiska annaler* vol 63 B, nr 1

Pred, Allan (1986): *Place, Practice and Structure: Social and Spatial Transformation in Southern Sweden 1750-1850*. Cambridge: Polity Press

Åquist, Ann-Cathrine (1992): *Tidsgeografi i samspel med samhällsteori*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, avhandlingar 115, Lund: Lund University Press

Åquist, Ann-Cathrine (2001): "Vardagslivsperspektiv som planeringsredskap." I Elander, Ingemar (red): *Den motsägelsefulla staden. Vardagsliv och urbana regimer*. Lund: Studentlitteratur